

مبانی اقتصادی پیمانکاری

دکتر یگانه موسوی جهرمی * / دکتر تقی ترابی **

انواع فعالیتهای اقتصادی توصیه شده است.

کلیدواژه: پیمانکار، کارفرما، پیمانکاری، خود اجرایی، تقسیم کار، صرفه‌های ناشی از مقیاس، ادغامها، مخاطره، نااطمینانی، هزینه مخاطره.

مقدمه

مسئله اساسی اقتصاد هر جامعه‌ای کمیابی¹ است. از این‌رو، بشر همواره به فکر تدبیری کارا برای تخصیص منابع و امکانات به خواسته‌های خود است. بدیهی است که هر تدبیری با گذر از فرآیند انتخاب نتیجه خواهد داد. در این فرآیند، انتخاب، براساس هدفی اقتصادی و چشم‌پوشی از سایر انتخابهای ممکن (هزینه فرصت)، صورت می‌گیرد. در واقع، این مقوله حکایت از رفتاری عقلایی دارد. به بیان دیگر، رفتار عقلایی آن است که به کارگیری امکانات به گونه‌ای صورت گیرد که دستیابی به

چکیده: در این مقاله، ضمن طرح ایجاد تغییرات در پارادایمها، تبیین اهداف و ساختار فعالیتهای اقتصادی، به مدد عواملی چون نوآوریها و پیشرفتهای فنی، مطرح شده است که براساس اصول بدیهی علم اقتصاد، کارگزاران اقتصادی باید، به جای بازارهای فعلی، به بازارهای آتی و به جای مالکیت، به اعتبار و شهرت تجاری و کاهش مخاطره و نااطمینانی بیندیشند. در این راستا، ابتدا پیمانکاری و تعاریف پایه‌ای مربوط به آن، که یکی از راهکارهای مناسب برای فعالیتهای اقتصادی است، بررسی شده است. سپس، بر پایه ملاحظات اقتصادی، اصول و مبانی علمی، که راهکار پیمانکاری در قلمرو آن شکل گرفته است و کارگزاران اقتصادی در آن حیطه فعالیت کرده‌اند، تشریح گردیده است. این اصول اقتصادی عبارت‌اند از: تقسیم کار، صرفه‌های ناشی از مقیاس، ادغام و مخاطره. در انتها، نتیجه‌گیری شده است که کارگزاران اقتصادی با رفتاری عقلایی پارادایمهای جدید را پذیرفته‌اند و با بهره‌گیری از راهکار پیمانکاری می‌توانند به ثمرات اقتصادی آن چون توزیع مخاطره فعالیتهای، تشریح مساعی بیشتر در فعالیتهای اقتصادی، افزایش سرمایه‌های اجتماعی و گسترش فرهنگ حرفه‌ای دست یابند. همچنین بر مبنای مباحث نظری و مطالعات تجربی، راهکار پیمانکاری برای برخی از

* عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور سازمان مرکزی

** عضو هیئت علمی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

اهداف اقتصادی ممکن شود. اما آنچه در این بحث اهمیت ویژه‌ای دارد اتخاذ راهکارهای مناسب است که خود متأثر از تعیین اهداف اقتصادی است.

در دورانهای مختلف، بدون ایجاد تغییری در اصول بدیهی^۲ علم اقتصاد، اهداف اقتصادی تحت تأثیر عواملی چون نوآوریها، پیشرفتهای فنی، روشهای تولید جدیدتر و حتی گرایشها و نگرشهای اجتماعی تغییر کرده‌اند. بدین جهت ملاحظه می‌شود که، برای مثال، بنگاههای اقتصادی تا دهه هشتاد قرن بیستم میلادی، صرف نظر از نوع فعالیتی که انجام می‌دادند، اهدافی را دنبال می‌کرده‌اند که از آن جمله است: به حداکثر رساندن فروش، به حداکثر رساندن سود، به حداکثر رساندن ارزش ویژه (ثروت) بنگاه، به حداقل رساندن یا کاهش هزینه‌ها و کسب سهم بیشتر از بازار. آنها همواره در پی راهکارهایی بوده‌اند که بتوانند ضمن در نظر داشتن عوامل برونزا، چون مخاطره و نااطمینانی، به این اهداف دست یابند.

در دهه مذکور، با روی‌آوری سازمانهای بین‌المللی، مانند صندوق بین‌المللی پول^۳ و بانک جهانی^۴ و تصمیم‌گیران اقتصادی جوامع مختلف، به سیاستهایی چون خصوصی‌سازی و آزادسازی^۵ و بالاخره جهانی شدن^۶، اهداف اقتصادی و در نتیجه راهکارهای دستیابی به آنان تغییر کرده است. اگر به این موارد استیلای گسترده فناوری پیشرونده و حاکمیت نظامهای اطلاعاتی و ارتباطی افزوده شود، می‌توان گفت که کارگزاران اقتصادی با نوآوری و تحول عظیمی در ساختار فعالیتهای اقتصادی روبه‌رو شده‌اند که فعالیتهای اقتصادی شبکه‌ای نام دارد. بدیهی است که فعالیت در حیطه اقتصاد شبکه‌ای منوط به ایجاد تحول در پارادایمهای اقتصادی، تبیین اهداف اقتصادی، نحوه انجام دادن کار، ساختار اشتغال، سازمان و تشکیلات، شیوه‌های مدیریتی و قوانین است. هم اکنون تحولات در زمینه‌های بالا

آغاز شده و مسیر تکاملی خود را طی می‌کند. بازتاب این تحولات در پارادایمها و تبیین اهداف اقتصادی روی‌آوری به بازارهای آتی^۷، به جای بازارهای فعلی، کسب اعتبار و شهرت تجاری^۸ به جای مالکیت و کاهش مخاطره و نااطمینانی^۹ بوده است. در این راستا، یکی از راهکارهای مناسب، راهکار «پیمانکاری» است.^{۱۰} با واگذاری برخی از فرآیند یا کل کار به پیمانکار می‌توان به بهبود امور و کاهش هزینه کمک کرد، زیرا تسهیل در انجام امور و انتخاب گزینه‌های مطلوب به کاهش هزینه‌های عملیاتی نیز منجر خواهد شد. بدیهی است که واگذاری امور به پیمانکار هزینه‌های انتقال خاصی را به دنبال خواهد داشت. با این، حال فلسفه اساسی تمسک به پیمانکاری، ضمن آنکه در کلیت کنترل هزینه را هدف قرار می‌دهد، اما این کنترل هزینه خود ناشی از کاستن از احتمال بروز هزینه‌های آتی، به دلیل مخاطرات مترتب به فعالیتها و رهایی از برخی درگیری‌ها و مسئولیتهاست.

مطالعات متعددی از دیدگاه حقوقی و مدیریتی در باره پیمانکاری صورت گرفته است. از همین رو، انعقاد قراردادهای پیمانکاری به لحاظ حقوقی و مدیریتی از شفافیت نسبی برخوردار است. با وجود این اعتقاد که کارگزاران اقتصادی در ضمیر ناخودآگاه خود براساس مبانی و اصول اساسی اقتصاد تصمیم‌گیری و حرکت می‌کنند و در هر فعالیتی ساز و کارهای درونی شیوه‌های مدیریتی و مسائل حقوقی مربوط از همین مبانی و اصول تأثیر می‌پذیرد، از دیدگاه اقتصادی مطالعه جدی در باره مقوله

2. axioms

3. international monetary fund

4. world bank

5. privatization and liberalization

6. globalization

7. future markets

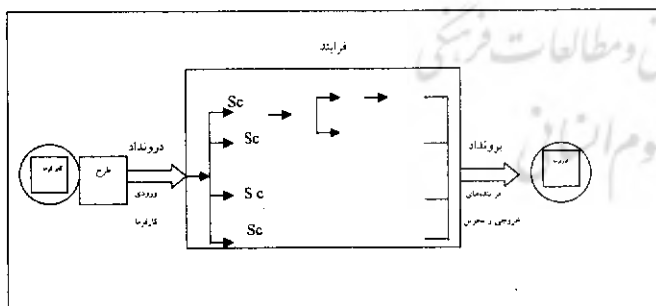
۸. در اینجا، منظور brand است.

9. risk and uncertainty

10. contracting

روش خود اجرایی راهکاری است که در آن کارفرما، که از کلیه امکانات از قبیل نیروی انسانی متخصص و ماشین آلات برخوردار است، مدیریت و اجرای فعالیت و ارائه خدمات مورد نظر را رأساً انجام می‌دهد. تمامی هزینه‌ها و مخاطرات به عهده کارفرماست و تمامی مراحل فعالیت به شکل «درون سازمانی» انجام می‌شود.

چنانکه اشاره شد، کارفرما می‌تواند بخشی از فعالیت خود را مانند خدمات پشتیبانی و خدمات پس از فروش از طریق عقد قرارداد به بنگاه دیگری واگذار کند. کارفرما حتی می‌تواند اصل کار را به بنگاه دیگری واگذار کند که پیمانکاری نامیده می‌شود. نمودار شماره ۱ فرآیند پیمانکاری را در حالت کلی نشان می‌دهد. نمودار بیان می‌دارد که کارفرما، در مقام شخصیت حقیقی یا حقوقی، مالک اصلی نتیجه حاصل از فعالیت پیمانکاری است. نحوه تأمین مالی، شرایط انجام دادن کار، دامنه فعالیت و شیوه اجرای زمانبندی از مواردی است که در متن قرارداد پیمانکاری ذکر می‌شود.

نمودار شماره ۱: فرآیند پیمانکاری در حالت کلی

11. contract 12. contractor 13. owner work

۱۴. اگر کارفرما منابع مالی را خود تأمین کند به آن کارفرمای خصوصی می‌گویند و اگر تأمین اعتبار از طریق بودجه سنواتی و اعتبارات دولت انجام شود «کارفرمای دولتی» نامیده می‌شود.

15. selfperformance or force account.

16. outsourcing

پیمانکاری صورت نگرفته است. از این رو، مقاله حاضر، با قصد بررسی ملاحظات اقتصادی پیمانکاری تدوین شده تا مبانی و اصول علمی این راهکار از دیدگاه اقتصادی نیز استخراج و شفاف شود.

تعاریف پایه‌ای مرتبط با پیمانکاری

پیمان^{۱۱} در فرهنگ لغت به معنی «شرط، عهد، قرارداد یا قول و قراری است که کسی با کس دیگر بگذارد که طبق آن عمل کند» (فرهنگ عمید، سه جلدی، ۱۳۳۳: ۶۱۵).

پیمانکار^{۱۲} در فرهنگ لغت به معنی کسی است که انجام دادن کاری را در برابر پول معینی عهده بگیرد. (همان، ۶۱۶).

براساس تعاریف متعدد و بر اساس شرایط عمومی پیمان، پیمانکار به شخصیت حقیقی یا حقوقی که طرف دیگر امضا کننده پیمان است و اجرای عملیات موضوع آن را به عهده گرفته اطلاق می‌شود. پیمانکار با پذیرش تعهد قرارداد باید در راستای متن پیمان فعالیت کند. پیمانکار به دلیل انعقاد پیمان با دیگر کارگزاران در صحنه‌های اقتصادی و اجتماعی فعالیت می‌کند.

کارفرما^{۱۳} در فرهنگ لغت به معنی صاحب کار، کارخانه یا کارگاه است که به کاری فرمان می‌دهد. (همان، ۱۹۲۳)

کارفرما در معنی حقوقی و سازمانی به شخصیت حقیقی یا حقوقی گفته می‌شود که، با بررسیهای مختلف و تشخیص نیاز و ضرورت، فعالیتی را سفارش می‌دهد و مالک اصلی نتیجه حاصل از آن است.^{۱۴}

کارفرما می‌تواند برای فعالیت مورد نظر، با توجه به امکانات خود، روشهای مختلفی را مانند خود اجرایی^{۱۵} و واگذاری^{۱۶} بخشهایی از کار یا کل کار انتخاب کند.

مقیاس، ادغام (افقی، عمودی و ترکیبی) و به ویژه مخاطره و نااطمینانی استوار است. در واقع این اصول‌اند که موجبات تصمیم‌گیریهای کارگزاران اقتصادی را در نقش کارفرما و پیمانکار فراهم می‌آورند. در این قسمت به طور فراگیر با توجه به ماهیت فعالیت پیمانکاری به اصول اقتصادی مذکور پرداخته می‌شود.

تقسیم کار

نخستین بار آدام اسمیت در سال ۱۷۷۶ میلادی در کتاب ثروت ملل تقسیم کار را مطرح و بر نقش آن تأکید کرده است. با توسعه و افزایش تعداد نیروی کار در هر فعالیتی و تقسیم وظایف میان آنها پدیده تخصصی شدن ظاهر می‌شود. یکی از مزایای تخصصی شدن این است که کارگران یاد می‌گیرند وظایف تخصصی خود را سریعتر و دقیقتر انجام دهند. مزیت دیگر تقسیم کار و تخصصی شدن، صرفه‌جویی در وقت و جلوگیری از اتلاف آن است (موسوی جهرمی، ۱۳۸۲، ۴۰/۱۰).

از آنجا که پیمانکاران معمولاً در حیطه‌های تخصصی خود فعالیت می‌کنند، کارفرمایان با انعقاد قراردادهای پیمانکاری و واگذاری بخشهایی از کار به پیمانکاران متخصص موجبات توزیع تخصصی‌تر فعالیت و افزایش بهره‌وری را فراهم می‌آورند و در نهایت از مزایای اصل تقسیم کار و تخصصی شدن کار بهره‌مند می‌شوند.

صرفه‌های ناشی از مقیاس^{۲۲}

بهره‌گیری از مزایای صرفه‌های ناشی از مقیاس به

پیمانکاری، نوعی قرارداد است که در جهت تنظیم روابط اقتصادی و کاری بین کارگزاران اقتصادی منعقد می‌شود (نیوئل^{۱۷}، ۲۰۰۲، ۳۶). اجرای پیمانکاری و انعقاد قراردادهای مربوط، به شیوه‌های مختلف ممکن است^{۱۸}. پیمانکاری در واقع راهکاری برای فعالیتها است که در مقابل راهکار خوداجرایی قرار دارد و در تقابل با آن معنای واقعی خود را می‌یابد. از این‌رو، باید توجه داشت که پیمانکاری در طبقه‌بندی فعالیتها، فعالیتی مستقل محسوب نمی‌شود و در نتیجه در طبقه‌بندی^{۱۹} ISIC کد فعالیتی خاصی نمی‌توان بدان نسبت داد.

مبانی اقتصادی پیمانکاری

اتخاذ رویه پیمانکاری لزوماً راهبرد دایمی کارفرما نیست. او با توجه به عوامل مختلفی این رویه را انتخاب می‌کند. اهم این عوامل عبارت‌اند از:

شرایط اقتصادی

سطح توسعه‌یافتگی

موقعیتهای خاص

سطح نااطمینانی‌ها و درجه مخاطره

سایر عوامل محیطی (بیرونی)

هم‌چنین پیمانکار درخصوص اجرای طرح هم

عوامل مختلفی را در نظر می‌گیرد. مهمترین این

عوامل عبارت‌اند از:

شرایط مختلف محیطی

امکانات و محدودیتهای خود

سطح قابلیتها، تواناییها و ظرفیتهای^{۲۰}

شناخت از بازار

سطح نااطمینانی و درجه مخاطره

گاه ممکن است پیمانکار انجام طرح را به

پیمانکاران دیگر واگذار نماید که در این صورت در

نقش پیمانکار عمومی^{۲۱} ظاهر می‌شود.

ماهیتاً راهکار پیمانکاری بر چند اصل اساسی

علم اقتصاد چون تقسیم‌کار، صرفه‌های ناشی از

17. Newell

۱۸. شیوه‌های گوناگون پیمانکاری خود مقوله‌ای مفصل است که بحث در این خصوص در مقاله حاضر نمی‌گنجد.

19. International Standard Industrial classification of all Economic Activities.

20. capabilities, abilities and capacities

21. general contractor 22. economies of scale

اصولاً پیمانکار، با توجه به امکانات سرمایه فیزیکی و انسانی خود و فراهم بودن شرایط دسترسی به امکانات فیزیکی و انسانی بیشتر، در حیطه و حوزه‌ای فعالیت می‌کند که تخصص دارد، اما از آنجا که می‌تواند با انعقاد قراردادهای متعدد در چارچوب طرح‌های مختلف فعالیت کند، گویی تابع تولید ماتریسی دارد. از این‌رو، به مدیریت منابع و نهاده‌های تولید نیز می‌تواند به صورت ماتریسی پردازد. این مطلب را می‌توان در قالب مثال و ماتریس زیر بیان کرد.

محصول	سایر نهاده‌ها	نیروی کار متغیر	امکانات و تجهیزات متغیر	نیروی کار ثابت	امکانات و تجهیزات ثابت
Q ₁	A ₁₅	A ₁₄	A ₁₃	A ₁₂	A ₁₁
Q ₂	A ₂₅	A ₂₄	A ₂₃	A ₂₂	A ₂₁
Q ₃	A ₃₅	A ₃₄	A ₃₃	A ₃₂	A ₃₁
.
.
.

معمولاً، هر پیمانکار ساختمانی برای فعالیتهای خود دفتر کاری را اجاره و یا خریداری می‌کند. امکان دارد یک یا چند فن‌ورز و مهندس ساختمان را به طور دائمی استخدام کند و یک یا چند دستگاه تجهیزات ساختمانی مانند لودر و جرثقیل را بخرد. او در عمل می‌تواند با انعقاد قرارداد یا قراردادهای ساختمانی برای هر طرح با توجه به زمان، حجم و اندازه آن به استخدام نیروی کار متخصص و ساده

استفاده از ویژگیهای تقسیم کار (تخصصی شدن)، قوانین فیزیکی و مدیریت وابسته است.

تقسیم کار و در نتیجه تخصصی شدن کارها سبب کاهش هزینه‌های متوسط می‌شود و از این‌رو به عنوان عامل اصلی ایجاد صرفه‌های ناشی از مقیاس شناخته شده است. با به کارگیری روشهای جدید پردازش اطلاعات، به کمک رایانه‌ها و وسایل ارتباطی جدید، می‌توان موجبات افزایش کارایی مدیریت را فراهم کرد. علاوه بر این، در پاره‌ای موارد می‌توان، با استفاده از قوانین فیزیکی مربوط به اندازه‌های بزرگتر، مانند رابطه بین سطح و حجم^{۲۳}، از مزایای صرفه‌های ناشی از مقیاس بهره‌مند شد.

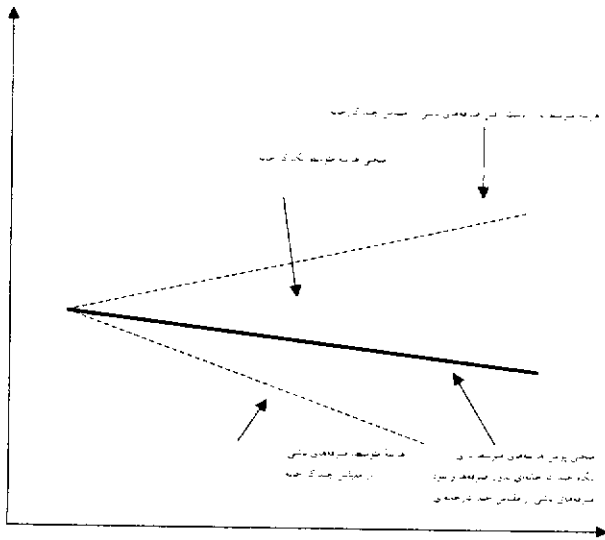
البته، لازم به ذکر است که، در صورت افراط، موارد مذکور ممکن است عامل از دست رفتن صرفه‌های ناشی از مقیاس^{۲۴} شوند. اگر در تخصصی شدن افراط شود، ممکن است به بروز از خود بیگانگی و انزوا، بی‌دقتی در کار یا خرابیهای مکرر بینجامد. در بسیاری از کارخانه‌های بزرگ، یکنواخت بودن کارها موجب کسالت و از خود بیگانگی کارکنان شده و کارایی و کمیت کار را پایین آورده است. در واقع، در دهه ۱۹۷۰ حرکتی عمومی به سمت «غنی‌سازی شغلی»^{۲۵} و مشارکت کارکنان و مدیران در تصمیم‌گیری‌ها و مسئولیتها شکل گرفت که روند افراطی تخصصی شدن را متوقف کرد (دانستیگر^{۲۶}، ۱۹۹۶، ۵۳). همچنین قوانین فیزیکی گاه خاصیت معکوس دارند.^{۲۷} در مورد مدیریت نیز می‌توان به مواردی اشاره کرد که سبب از دست رفتن صرفه‌های ناشی از مقیاس شود. مدیریت اغلب دارای اثری شبیه اثر عامل ثابت است و افزایش هزینه متوسط را موجب می‌شود. در هر وضعیتی مهم است که مدیر بتواند مشکلات را حل و فصل کند. افزایش مقیاس ممکن است این توانایی را تضعیف کند و به منفی شدن تولید نهایی سایر نهاده‌ها بینجامد.

۲۳. مثلاً با افزایش حجم لوله، ظرفیت جریان مایعات با سرعت بیشتری نسبت به قطر لوله افزایش می‌یابد. به همین دلیل، برای انتقال مایعات در مسیرهای طولانی، به جای استفاده از چندین لوله با قطر کوچک، از یک لوله قطور استفاده می‌شود.

24. diseconomies of scale 25. Job enrichment

26. Danziger

۲۷. احتمال ترکیدن لوله‌های قطور بیشتر است.

نمودار شماره ۲: هزینه‌های متوسط بنگاه چند کارخانه

ادغام^{۲۹}

به هم پیوستن کارخانه‌ها و بنگاه‌ها، به یکدیگر را که بنا به دلایل مختلفی نظیر افزایش سهم بازار و سودآوری، صرفه‌های فنی و صرفه‌های مالی رخ می‌دهد، ادغام گویند (شفرد، ۱۹۹۰، ۱۸۸). اغلب از ادغامها، به علت اینکه موجب تمرکز و انحصار می‌شوند، انتقاد می‌کنند. اولین موج بزرگ ادغام‌گرایی در طول سالهای ۱۸۹۷ تا ۱۹۰۱ میلادی اتفاق افتاد. موجهای بعدی در دهه‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۶۰ رخ داد. اما عظیم‌ترین ادغامها در دهه ۱۹۸۰ به وقوع پیوست (همان: ۱۸۷).

در بازار، شرکها خرید و فروش می‌شوند و نتیجه اصلی این مبادلات ادغامهایی است که از دو یا چند بنگاه تشکیل می‌شوند. ممکن است بنگاه‌ها از نظر اندازه متفاوت باشند و یکی دیگری را در خود جذب کند. ادغام ممکن است وضعیت رقابت در بازار را تحت تأثیر قرار دهد و آن را از حالت رقابتی خارج کند.

ادغام در حالت کلی سه نوع شامل افقی، عمودی و ترکیبی است (همانجا) که در نمودار شماره ۳ به تصویر کشیده شده‌اند. هر یک از ادغامها مسائل

(مهندس، فن‌ورز و کارگر ساختمانی) و اجاره ماشین آلات و تجهیزات ساختمانی برای مدت معینی اقدام کند. همچنین پیمانکار می‌تواند در محل هر طرح، کارگاهی برای امور مربوط تجهیز و، با توجه به نوع قرارداد، سایر نهاده‌ها چون مصالح ساختمانی را تهیه کند. اما اینکه هر پیمانکار در یک دوره زمانی معین چند طرح می‌تواند انجام دهد بستگی به امکانات ثابت، امکانات دسترسی به نهاده‌های مختلف، قدرت مدیریت اجرایی، تجربه و سابقه کاری وی و نوع قراردادها دارد.

در واقع، ماهیت فعالیت پیمانکاری به پیمانکار این امکان را می‌دهد که هر زمان وی ضرورت استخدام نهاده یا نهاده‌ها (نیروی انسانی، ماشین‌آلات و تجهیزات و ...) را تشخیص داد بدان اقدام کند. پیمانکار می‌تواند نهاده‌های ثابت و تشکیلات واقعی خود را در حد و اندازه‌ای تنظیم کند که از پوشش مناسب هزینه‌های سربار بهره‌مند شود.

به طور کلی، بازتاب ویژگی تابع تولید و مدیریت ماتریسی پیمانکاری را می‌توان در سرشکن کردن هزینه‌های سربار و مخاطرات میان طرحهای مختلف، و در ایجاد مزایای صرفه‌های ناشی از مقیاس یافت. بر این اساس، می‌توان گفت که پیمانکار مانند بنگاه چند کارخانه‌ای عمل می‌کند و می‌تواند در سطحی فعالیت کند که هزینه‌های متوسط آن نزولی باشد و از مزایای صرفه‌های ناشی از مقیاس استفاده کند. در نمودار شماره ۲ هزینه متوسط پیمانکاری در قالب بنگاه چند کارخانه‌ای در شرایط صرفه‌ها و نبود صرفه‌های ناشی از مقیاس مقایسه شده است (شفرد^{۲۸}، ۱۹۹۰: ۲۲۰).

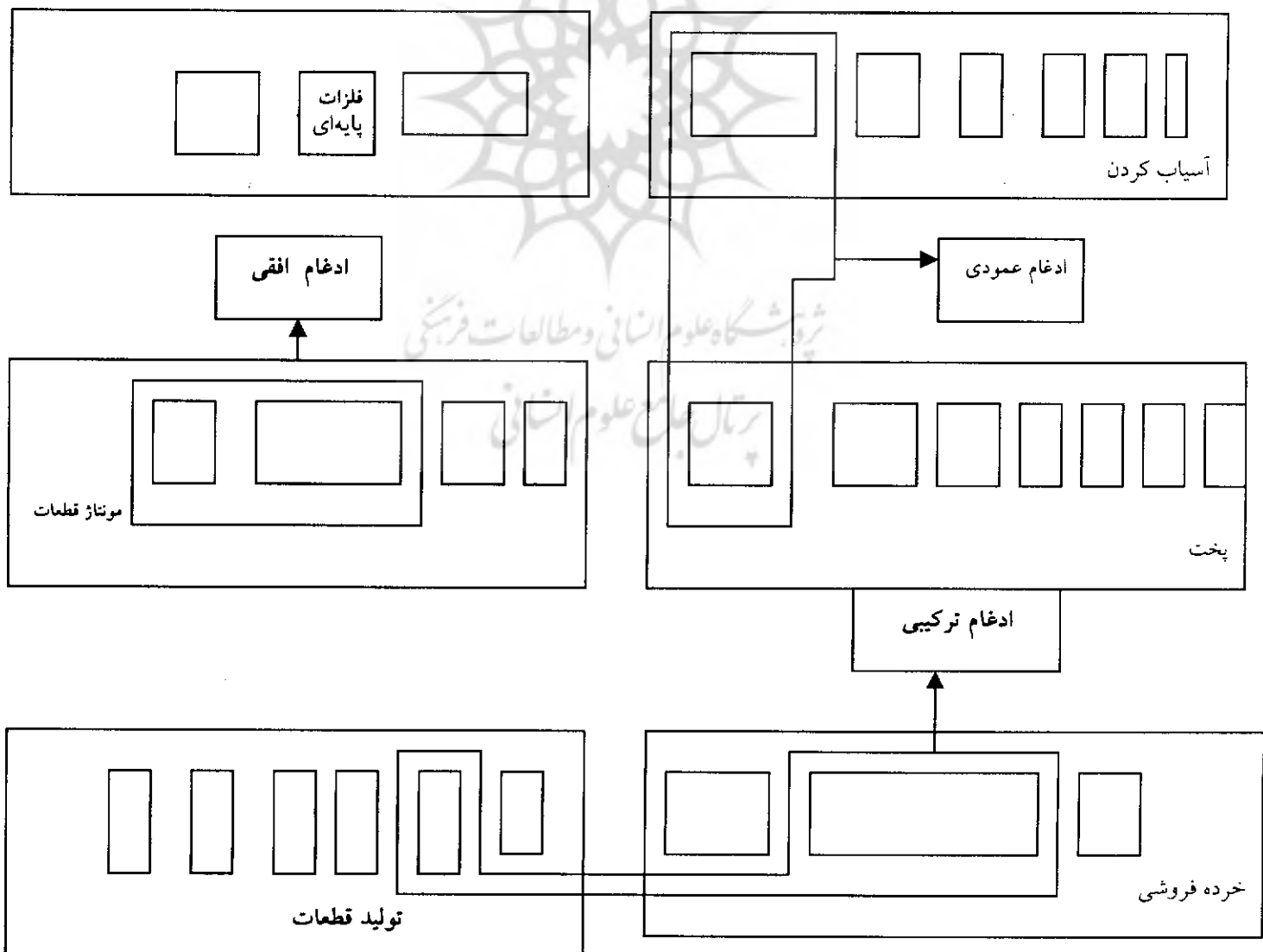
در واقع، توجه کارفرما به این موارد سبب می‌شود که او تشخیص دهد آیا انجام دادن کار به صورت پیمانکاری مقرون به صرفه‌تر از روش خوداجرایی است.

اما احتمال افزایش سودآوری در چنین ادغامی زیاد است (همان، ۱۸۸). اما در ادغام ترکیبی دو فعالیت ناهمگون به یکدیگر می‌پیوندند، نظیر تولید قطعات و خرده فروشی. این ادغام ممکن است بدون افزایش در سهم بازار، به نحوی راهبردهای بنگاههای ادغام شده را تحت تأثیر قرار دهد و به توسعه قلمرو آنها منجر شود. از این‌رو، بررسی تأثیر این نوع ادغام پیچیدگی خاصی دارد و در هر مورد جداگانه باید مطالعه شود.

خاص خود را دارند و انگیزه اصلی در ادغام کسب سود است. اگر بنگاه ایجاد شده بر اثر ادغام سهم بیشتری از بازار را به خود اختصاص دهد، می‌تواند به سودآوری بالاتری دست یابد.

ادغام افقی باعث کاهش رقابت و افزایش سهم بازار می‌شود. ادغام عمودی در زنجیره تولید به وقوع می‌پیوندد. در اینکه که ادغام عمودی ممکن است به افزایش سهم بازار بینجامد تردید وجود دارد.

نمودار شماره ۳: انواع ادغام

خاطری را برای دو طرف قرارداد ایجاد می‌کند.^{۳۱}

مخاطره

مخاطره به معنی درجه یا میزان خطر است. به عبارت دیگر، مخاطره احتمال وقوع پیشامدی در آینده دور یا نزدیک است. در حالت کلی، سرمایه‌گذاران اغلب «مخاطره‌گریز»^{۳۰}ند و فقط چشم‌انداز پاداشی غیرمترعارف است که آنها را به قبول خطر متقاعد می‌کند. بنابراین نرخ بازدهی تعادلی برای فعالیتهایی که با مخاطره زیادی مواجه‌اند از آنهایی که با مخاطره کمتری روبه‌رو می‌شوند بالاتر است. اختلاف موجود در نرخهای بازدهی مذکور صرفاً به علت جبران خطر کردن و به عنوان «پاداش مخاطره» محسوب می‌شود. در واقع، پاداش مخاطره عبارت از اختلاف بین نرخ بازدهی مورد انتظار و بازدهیهای بدون مخاطره است. در عمل، مدیران اغلب با گستره‌ای از مخاطره‌های فنی و مالی و...، روبه‌رویند که حتی به تعیین و تبیین دقیق آن نیز نمی‌کوشند. در مقابل، تأثیرات ذهنی و درونی مخاطره تصمیمات و انتخابها، آنان را به سمت «هرچه امن‌تر شدن» سوق می‌دهد.

به طور کلی، تحلیل‌گران اقتصادی مخاطره را از عدم قطعیت (نااطمینانی) متمایز می‌کنند. مخاطره بخشی از پراکنش احتمالات در آینده است که آن را می‌توان از طریق قوانین آمار و احتمالات پیش‌بینی کرد (بخش بیمه شدنی). در حالی که عدم قطعیت یا نااطمینانی مربوط به حوادث را نمی‌توان پیش‌بینی

انواع صرفه‌های فنی ممکن است بر اثر ادغام به وجود آید. اگر بنگاههای ادغام شده در زیر «مقیاس کارایی حداقل»^{۳۰} (MES)، یعنی نقطه حداقل منحنی هزینه متوسط بلند مدت، قرار داشته باشند، در صورت ادغام، می‌توان به صرفه‌های ناشی از مقیاس دست یافت. نوع دوم صرفه‌های عمودی است که از طریق الحاق بنگاهها در دو سطح از تولید به دست می‌آید^{۳۱} و نوع سوم صرفه‌های ناشی از تنوع^{۳۲} است که حاصل ادغام ترکیبی است. ممکن است برخی از بنگاهها، به جای «حمل همه تخم‌مرغها در یک سبد»^{۳۳}، ترکیبی از فعالیتهای را انتخاب کنند.

نوسانات فعالیتهای یکدیگر را تا حدودی خنثی می‌کنند و در مجموع بنگاه با مخاطره کمتری روبه‌رو خواهد بود. همچنین جریانهای مالی ممکن است در بنگاههای با ترکیب متنوع کارا تر باشند. علاوه بر این، ممکن است قانون سینرژی نیز در این مورد صادق باشد و ترکیب مدیران مختلف و فناوریهای گوناگون نتایج به مراتب بهتری را به دست دهد.

در ادغام، امکان بهره‌گیری از صرفه‌های مالی نیز وجود دارد. صرفه‌های مالی امکان ایجاد سود بدون بهبود در استفاده از منابع تولید را فراهم می‌آورد. بنگاه ممکن است پس از ادغام بتواند، به سبب افزایش خرید نهاده‌های تولید، آنها را با قیمت پایین‌تری بخرد.

در قالب روش پیمانکاری نیز می‌توان سه نوع ادغام نامبرده را دنبال کرد و، بدون آنکه نیازی به خرید دیگر بنگاهها و در نتیجه تأمین مالی و تقبل تمامی مخاطره مربوط باشد، از مزایای آن بهره‌مند شد. این امکان از طریق انعقاد انواع قراردادهای بلندمدت بین بنگاهها فراهم می‌شود. این قراردادها ممکن است موجب ترتیبات و هماهنگیهای زیادی بین بنگاهها شود. به خصوص در ارتباطات عمودی تولید قراردادهای ۲۰ یا ۳۰ ساله امنیت و اطمینان

30. minimum efficient scale

۳۱. نمونه کلاسیک آن ترکیب مراحل تولید آهن و فولاد است.

32. economies of scope

۳۳. این جمله معروف از میلتون فریدمن در توضیح سبب سرمایه‌گذاری نقل شده است. بدین معنا که اقتصاددانان ترکیبی از داراییها با بازدهها و مخاطرات متفاوت را به یک نوع ترجیح می‌دهند.

۳۴. مثلاً، در این موارد می‌توان از قراردادهای تأمین قطعات و کالاهای نیمه ساخته، طراحی ساخت (design - build) و ساخت - بهره‌برداری و واگذاری (build - operate - transfer) نام برد.

35. risk averter

است. پیمانکاران عمومی، به علت تنوع تخصصهای مورد استفاده در صنایع و فعالیتهای خاص، این قدرت را دارند که، با استفاده از صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس، ضمن پذیرش تعهدات متعدد، در برابر کاهش نااطمینانی تحقق طرحها اقدام کنند. مزیت نسبی شرکتهای پیمانکاری عمومی در مدیریت طرح این تضمین را به کارفرما می‌دهد که هر چند مقدار هزینه‌ها، به علت حق‌العامل پیمانکاری افزایش می‌یابد، در مقابل طرح مورد نظر را با خطر کمتری تحویل خواهد گرفت و براساس قرارداد منعقد، اگر تأخیر یا نقصی در فعالیت وجود داشته باشد، استحقاق دریافت غرامت و جریمه را نیز خواهد داشت. بنابراین، با گسترش شاخه‌های فعالیت در صنایع جدید و اعتبار قراردادهای پیمانکاری، می‌توان قطعیت تحقق اهداف برنامه‌های کارفرمایان (دولتی و خصوصی) را با درجهٔ بیشتری تضمین کرد.

دولتها با تصویب قوانینی با عنوان «شرایط عمومی پیمان» در تمامی کشورها درخصوص فعالیتهای پیمانکاری، می‌کوشند واژهٔ «پیمان» قرارداد» را تا حد زیادی قاعده‌مند کنند. این شرایط اگر چه ممکن است در موقعیتهای اقتصادی گوناگون تغییر کند، اما به عنوان بنیان فعالیتهای پیمانکاری بدان استناد می‌شود.

این تعهد در واقع زمینه‌ای است که در آن فعالیتهای پیمانکاری به وجود می‌آیند و رشد می‌کنند و مسئولیتهای «کارفرما، پیمانکار، ناظر، مشاور، داور، دولت و ...» در آن مشخص می‌شود. در یکی از موارد خاص آن «مستند قانونی قراردادهای پیمانکاری» تعریف می‌شود که در آن نوع فعالیت و موضوعیت طرح آورده می‌شود. تمامی فعالان اقتصادی ذکر شده

کرد، زیرا آن را نمی‌توان از طریق توزیع احتمالات استخراج کرد.^{۳۶}

در میان تمامی فعالیتهای اقتصادی مقداری عدم قطعیت وجود دارد و همهٔ کارگزاران اقتصادی در کسوت مصرف کننده، تولید کننده و مانند آنها این مهم را درک می‌کنند و به سبب آن کنش و واکنش نشان می‌دهند. اما با گسترش فعالیتهای اقتصادی نااطمینانی‌ها گسترش می‌یابد و، در نتیجه، فرآیندهایی ایجاد می‌شود که این دغدغه‌ها و نگرانیها را کاهش دهد.

تشکیل شرکتهای پیمانکاری که با انعقاد قرارداد مشخص باعث ایجاد ضمانتهای اجرایی در جهت تحقق اهداف برنامه‌ریزی شده است گامی است در جهت تقلیل این نوع نگرانیهای کارگزاران. هر چند که شرکتهای بیمه و بازار بورس نیز در این جهت فعالیت می‌کنند، ایجاد تعهدات لازم در قراردادهای پیمانکاری مابین کارفرما و پیمانکار باعث می‌شود که، ضمن توزیع مخاطرات متصور میان آنها، ضریب تحقق طرحهای مورد نظر افزایش یابد.^{۳۷}

هر چه طرح دارای خطر بیشتری باشد، احتمال وقوع هزینه‌هایی در آینده بیشتر است که این احتمال متناسب با میزان مخاطره متصور در طرح است. بنابراین، پیمانکاران برای شرکت در مناقصات، چون سود مورد انتظار آنها، به علت مخاطره، بالاتر از سود مورد انتظار در شرایط بدون مخاطره است، علاوه بر هزینه‌های واقعی طرح، هزینه‌هایی نیز بابت مخاطره به کل هزینه‌ها اضافه می‌کنند. این هزینهٔ مخاطره که مابه‌التفاوت هزینهٔ کل طرح در شرایط خوداجرای و هزینهٔ کل طرح در شرایط پیمانکاری است، اصطلاحاً هزینهٔ انتقال مخاطره یا هزینهٔ روی‌آوری به قرارداد نامیده می‌شود.

یکی از دلایل گسترش فعالیتهای پیمانکاری نیز بهره‌مندی و تمرکز تخصصهای متعدد نزد پیمانکاران

۳۶. اغلب جداسازی مخاطره و نااطمینانی امکان‌پذیر نیست.

۳۷. معمولاً انجام طرحهای مربوط به سرمایه‌گذاری در زیرساختها که سرمایه‌برند و مخاطره بالایی دارند از عهدهٔ هر بنگاهی ساخته نیست، بنابراین، با انگیزهٔ دور کردن خطر، از طریق پیمانکاری امکان‌پذیر می‌شود.

اگر هزینه مخاطره، C ، Y_i ، درآمد، U ، تابع مطلوبیت و π_i احتمال باشد و هزینه مخاطره براساس تفاوت بین ارزش انتظاری در آمد در شرایط مخاطره و نبود آن تعریف شود، در آن صورت می توان نوشت:

$$U(\bar{Y} - C) = \sum_{i=1}^n \pi_i u(Y_i)$$

که در آن n ، تعداد وقوع رخداد \bar{Y} ، درآمد انتظاری و $\bar{Y} - C$ درآمد قطعی است. برای به دست آوردن هزینه مخاطره (C)، کافی است ابتدا از طرف چپ رابطه بسط تیلور حول \bar{Y} به اندازه یک مرتبه تقریب بگیریم و سپس بسط تیلور را از طرف راست تا تقریب مرتبه دوم نسبت به \bar{Y} ادامه دهیم:

$$U(\bar{Y} - C) \cong U(\bar{Y}) - U'(Y).C$$

$$U(Y) \cong U(\bar{Y}) + U'(Y)(Y - \bar{Y}) + \frac{1}{2} U''(\bar{Y})(Y - \bar{Y})^2$$

$$\sum_{i=1}^n \pi_i U(Y_i) \cong U(\bar{Y}) + U'(\bar{Y}) \sum_{i=1}^n \pi_i (Y_i - \bar{Y}) + \frac{1}{2} U''(\bar{Y}) \sum_{i=1}^n \pi_i (Y_i - \bar{Y})^2$$

$$= U(\bar{Y}) + U'(\bar{Y}) + \frac{1}{2} U''(\bar{Y}) - \text{Var}(y)$$

براساس روابط بالا خواهیم داشت:

$$C \cong \frac{u''}{2u'} \text{var}(y)$$

معادله بالا دلالت بر این دارد که هزینه مخاطره تابع مستقیمی از واریانس درآمد است.

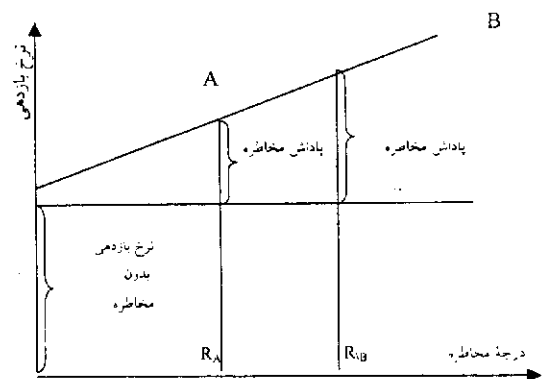
انعقاد قرارداد در زمینه فعالیت های اقتصادی راهکاری است که نااطمینانی بنگاه را در حصول درآمد قطعی کاهش می دهد و باعث کاهش واریانس درآمد و در نتیجه هزینه مخاطره می شود.

در این مستند قانونی موظفند، ضمن انجام مسئولیتهای خود در برابر تعهد پیمانکار در مقابل کارفرما، با نظارت ناظر و مشورت مشاور عمل کنند. این در واقع گام مطمئنی در جهت گریز کارفرما از نااطمینانی در تحقق انجام طرح است.

اقتصاددانان و تحلیلگران مالی مفهوم ارتباط بین مخاطره و بازدهی را به این صورت تعریف می کنند که برای سرمایه گذارهای با مخاطره های بالاتر باید متوسط عایدی بالاتری پیشنهاد شود. از این رو، مطابق نمودار شماره ۴ رابطه مثبتی بین مخاطره و بازدهیهای مورد انتظار تصویر می شود.

با توجه به مطالعات متعدد، از اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی، مخاطره همچون یکی از عناصر بحث سودآوری مطرح شد و نگرش کارگزاران اقتصادی نسبت به آن تغییر کرد. اکنون کارگزاران اقتصادی برای دوری از مخاطره و خطرات احتمالی آن در آینده حاضرند هزینه بیشتری مانند هزینه بیمه را تقبل کنند.

در ادامه، با عنایت به نگاه جدید کارگزاران اقتصادی به موضوع مخاطره و نااطمینانی و با توجه به ماهیت روش پیمانکاری که از طریق آن امکان دور ساختن مخاطره و نااطمینانی و تقسیم هزینه آن وجود دارد، محاسباتی می آید که نشان می دهد هزینه مخاطره چگونه محاسبه می شود و به چه دلیل با انعقاد قرار داد کاهش می یابد.

نمودار ۴: ارتباط بین مخاطره و بازدهی

نتیجه‌گیری پیشنهادها

گذشت زمان و تغییر شرایط اقتصادی، فناوری و فرهنگی سبب شده تا نگرش جوامع به مسائل گوناگون تغییر کند. مسائل اقتصادی نیز از این قاعده مستثنی نبوده‌اند. در دو دهه اخیر کارگزاران اقتصادی پارادایم‌های جدیدی را پذیرفته‌اند که بر اساس آن رفتار عقلایی خود را شکل می‌دهند. آنها در چارچوب اقتصاد شبکه‌ای در حال گسترش درک کرده‌اند که می‌توان به فعالیت اقتصادی اشتغال داشت و سود نیز کسب کرد، بدون آنکه نیازمند مالکیت عوامل تولید باشند یا همه هزینه‌ها و مخاطره را تحمل کنند. همچنین دریافته‌اند که می‌توانند با روشهای مختلف برای فعالیت اقتصادی مورد نظر خود از امکانات تولیدی دیگران استفاده کنند و، با تقسیم مخاطره، از ثمره اقتصادی آن نیز بهره‌مند شوند. یکی از این روشها پیمانکاری است.

مهمترین علت روی آوری به‌رهیافت پیمانکاری گریز از مخاطره و انتقال یا توزیع آن است. این روش به ویژه ممکن است در فعالیتهایی که سرمایه‌برند و مخاطره بالایی دارند و بازدهی چشم‌گیری نیز ندارند، بسیار کارساز باشد.

گسترش فعالیتهای پیمانکاری و انعقاد قراردادهای باعث گسترش تعاملات اجتماعی می‌شود و فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی را با تشریک مساعی بیشتری در بین افراد جامعه محقق می‌کند. حتی می‌توان بررسی کرد که گسترش این فعالیت باعث افزایش «سرمایه‌های اجتماعی» می‌شود و نااطمینانی در تعهدات و فعالیتهای اجتماعی و اقتصادی (تولیدی، مصرفی و ...) را کاهش می‌دهد.

با توجه به اصول اقتصادی مربوط به پیمانکاری، به ویژه دو اصل تقسیم کار و صرفه‌های ناشی از مقیاس، می‌توان نتیجه گرفت که در راستای گسترش فرهنگ صنعتی شدن، گسترش فعالیت پیمانکاری

باعث گسترش فرهنگ حرفه‌ای می‌شود و می‌تواند زمینه‌های مناسبی در جهت استفاده از کارشناسان را فراهم آورد.

همچنین براساس زیر بنای نظری مطرح شده و مطالعات تجربی، می‌توان راهکار پیمانکاری را برای برخی از انواع فعالیتهای زیر توصیه کرد. (۱) فعالیتهایی که عمرانی و زیر بنایی‌اند.

این فعالیتهای شامل فعالیتهای سرمایه‌گذاری (تشکیل سرمایه ثابت ناخالص) در ساختمان و ماشین‌آلات و تجهیزات و برخی نرم‌افزارها و تحقیق و توسعه (R&D) اند.

(۲) بخشی از فعالیتهای اقتصادی دولتها که در حوزه وظایف تصدیگری آنها قرار دارد.

از بین رشته فعالیتهای اقتصادی بر حسب طبقه‌بندی ISIC، غالب آنها، به جز مواردی مانند امور عمومی، دفاعی، انتظامی، قابل واگذاری‌اند.

(۳) فعالیتهایی که دوره زمانی مراحل اجرا و بهره‌برداری آنها نسبتاً بلندمدت است.^{۳۸}

(۴) فعالیتهایی که دارای انواع مخاطرات و درجه خطر بالاینند.

پیمانکاری، به ویژه، برای فعالیتهایی که خوداجرایی آنها حامل خطرهای فراوان است و احتمال انجام نشدن تعهدات آنها در زمان معین زیاد است یا در صورت ایفای تعهد، هزینه‌های سنگین و پیش‌بینی نشده‌ای را به دنبال خواهد داشت، توصیه می‌شود.

(۵) فعالیت‌هایی که بخش خصوصی، به علت پدیده شکست بازار، وارد آنها نمی‌شود.

این فعالیتها را دولتها باید عهده‌دار شوند، زیرا می‌توانند برخی از فعالیتهای مذکور را با تضمینهای لازم یا پرداخت یارانه، به صورت پیمانکاری، به بنگاههای دولتی یا خصوصی واگذار کنند.

منابع

- ابراهیمی، محمد علی، جامعه شبکه‌ای و نظام آموزش باز، فصلنامه یک نور علوم انسانی، تابستان ۱۳۸۳؛
- پاکدامن، رضا، ویژگی‌های حقوقی قراردادهای پیمانکاری در صنعت نفت، مجله اقتصادی، ۱۳۸۰، شماره ۸۰؛
- تفضلی، فریدون، تاریخ عقاید اقتصادی، نشر نی، ۱۳۸۰؛
- فرهنگ عمید، سه جلدی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳؛
- موسوی جهومی، توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی، دانشگاه پیام‌نور، چاپ دهم، ۱۳۸۲؛
- Danziger, L. (1996), Discrete Shocks and Fixed duration of labor contracts, labor Economics 2;
- Gilbert, R. (1992), Managing Construction Contracts: Operational Controls for Commercial Risks, Second Ed. John Wiley & Sons, Canada;
- Henderson J. M. , Richard E. Quant (1985), Microeconomic Theory : A mathematical approach, third Ed. , Mac Grawhill, Chapter 5;
- Hinze, J. (2001), Construction Contracts, Second Ed., Mac Graw Hill;
- Information Bulletin PST _ h2, Issuesd February, 1985, Recived may 2002;
- Newell, M. W. (2002), Project Management Professional, Second Ed., AMACOM books;
- Shepherd, W.G. (1990), The Economic of Industrial Organization, Third Ed. , Prentice _ Hall;
- Varian Hal R. (1984), Microeconomic Analysis, Second Ed. , Norton...■

- ۶) فعالیت‌هایی که سرمایه برند. معمولاً فعالیت‌هایی که نیاز به منابع مالی سنگینی دارند و سرمایه برند از عهده هر بنگاهی ساخته نیست. بنابراین، از طریق پیمانکاری امکانپذیرند.
- ۷) فعالیت‌هایی که شامل طیف وسیع و متعددی از فعالیت‌های مستقل و قابل تفکیک است. فعالیت‌هایی همچون فعالیت‌های ساختمانی را، که به اجزای مستقل متعددی تفکیک‌پذیرند، می‌توان، به علت همان سرمایه‌بر بودن یا خطرهای مربوط به تعهدات زمانی، به مراحل مختلف تجزیه و میان پیمانکاران مختلف توزیع کرد.
- ۸) فعالیت‌هایی که به کارگیری نیروی کار برای آنها مشکلات ویژه ایجاد می‌کند. کارفرمایان در مورد برخی رشته فعالیت‌ها که کاربردند، به دلیل مسائل مختلف کارگری، بیمه ای و ...، ترجیح می‌دهند که خود را مستقیماً با نیروی کار درگیر نسازند و این قبیل کارها را از طریق پیمانکاری به دیگران محول کنند.
- ۹) فعالیت‌هایی که طراحی پیچیده، فناوری خاص و عملیات اجرایی وسیع دارند. این گونه فعالیت‌ها به نظارت‌های ویژه‌ای نیاز دارند که می‌توان آن را به تنهایی واگذار کرد.
- ۱۰) فعالیت‌هایی که اندازه ضرایب پیوند پیشین آنها زیاد است.^{۳۹}
- از آنجا که این‌گونه فعالیت‌ها باید، برای تأمین نهاده‌های مورد نیاز خود با بسیاری از بخشها و فعالیت‌های دیگر، تعامل کنند، آنها را می‌توان با بهره‌گیری از روش قراردادی مدیریت کرد.
- از منظر اقتصادی، راهکار پیمانکاری از دیدگاه‌های دیگری مانند دیدگاه کلان، در چارچوب موضوعات مربوط به رشد اقتصادی و سیاست‌های اقتصادی قابل بررسی است. بنابراین، ضرورت دارد که مطالعات اقتصادی فراوانی در این مقوله انجام شود.

۳۸. در مواردی هم ممکن است برخی از طرح‌های کوتاه‌مدت را به اقتضای شرایط دیگر واگذار کرد.